

Проблема активного відновлення економіки та шляхи її вирішення в різних країнах світу

Н. ЮРЛОВА

*НДІ праці і зайнятості населення
Міністерства соціальної політики України та НАН України*

Оцінено вплив глобальної економічної кризи на ринок праці та сферу зайнятості. Проаналізовано антикризові заходи та політичні уроки, взяті з них. Особлива увага приділена питанню розширення сфери охоплення систем соціального захисту під час кризи.

Оценено влияние глобального экономического кризиса на рынок труда и сферу занятости. Проанализованы меры протиятия и политические уроки, исходящие из них. Особое внимание уделяется вопросу расширения сферы охвата систем социальной защиты в период кризиса.

The estimates of global economic crisis influence on labour market and employment sphere. The reasons of anticrisis measures and political lessons extracts from them. The special attention gives to scale of social security spheres differentiation in period of crisis.

Ключові слова: ринок праці, зайнятість, антикризові заходи, соціальний захист.

Аналіз матеріалів Доповіді генерального директора МОП на Міжнародній конференції праці 99-ї сесії 2010 р.¹ встановив що через фінансову й економічну кризи вперше із часів Другої світової війни обсяг світового виробництва у 2009 р. скоротився на 2,2%. У результаті скорочення виробництва у період з 2007 по 2009 рр. чисельність безробітних в усьому світі збільшилася приблизно на 34 млн осіб; за оцінками фахівців, у 2009 р. рівень безробіття у світі зріс на 0,9% за рік. Прогнози, що ґрунтуються на глобальних макроекономічних тенденціях, вказують на те, що до кінця 2010 р. та в 2011 р. ВВП буде зростати. Проте економічний підйом усе ще відбувається в основному завдяки державним заходам стимулювання. Споживання в промислово розвинених країнах, імовірно, залишиться на низькому рівні, оскільки споживачі займаються поповненням власних заощаджень, а компанії прагнуть поліпшити показники своїх балансових звітів.

У 2010 р. рівень безробіття продовжував зростати в багатьох країнах навіть в умовах відновлення обсягів виробництва. Оскільки в 2010 р. процес відновлення економіки залишається слабким, а зайнятість відстає від темпів підйому виробництва, у багатьох країнах зберігається реальна небезпека того, що безробіття буде стабілізовано на високому рівні або навіть продовжить своє зростання (рисунки). Наразі

зареєстрований найвищий рівень безробіття за всю історію, і для багатьох країн цілком реальна перспектива відновлення економіки в умовах безробіття.

Безробіття — це лише верхівка айсберга, що руйнує ринок праці. Відзначається значне підвищення рівня неповної зайнятості, і це викликає побоювання, що багато людей, які не мають надії знайти роботу, можуть виявитися назавжди відлученими від ринку праці. Протягом 2008–2009 рр. спостерігалося також підвищення рівня нестабільної зайнятості й бідності серед зайнятих осіб. Серед тих, хто першими втрачають роботу, — тимчасові працівники й робітники, зайняті на підряді. Для багатьох працівників були скорочені розміри заробітної плати й додаткові виплати.

У ході оцінки впливу кризи на ринок праці в країнах, що розвиваються, виявлено, що через низький рівень зайнятості за наймом показники безробіття необхідно доповнювати іншими даними. У багатьох країнах картина стає більш показовою, коли аналізуються дані щодо частки уразливих працівників² і працюючої «бідноти», тобто осіб, що живуть менше ніж на 1,25–2 дол. США на день. За оцінками, що містяться у доповіді МОП про глобальні тенденції у сфері зайнятості, чисельність працівників, зайнятих на непостійній основі, збільшилася приблизно на 110 млн осіб у період 2008–2010 рр. Як наслідок — близько 1,5 млрд працівників, або половина трудо-

¹ МБТ: Восстановление и рост на основе достойного труда. — Доклад генерального директора, Женева, 2010.

² Нестабільна зайнятість визначається як зайнятість працівників, що зайняті індивідуальною трудовою діяльністю, і працівників сімейних підприємств.

вих ресурсів світу, за розрахунками, не мали постійної зайнятості у 2009 р.

У період кризи рівень безробіття серед молоді, що у середньому вдвічі перевищує рівень безробіття серед дорослого населення, збільшився в більшості промислово розвинених країн, а політичні механізми, як правило, не здатні виправити уразливий стан молоді на ринку праці. В 2009 р. розміри грошових переказів трудових мігрантів зменшилися на 8%, хоча ступінь їхньої уразливості варіюється залежно від країни призначення, сектора зайнятості, урегульованості їхнього статусу й статі. На відміну від попередніх криз, у другій половині 2009 р. чисельність жінок серед зайнятих осіб збільшилася у 8-ми з 14-ти промислово розвинених країн, у той час як чисельність чоловіків із числа працюючих осіб скоротилася за той же період. Це відображає масштаб звільнень у традиційно чоловічих секторах, таких як обробна промисловість і будівництво, однак це також означає, що в умовах кризи жінкам доводиться брати на себе усе більш вагомую роль годувальників домогосподарств.

Криза по-різному торкнулася різних країн та регіонів. У 2009 р., за даними МОП, у цілому можна виділити чотири типи ситуацій у сфері безробіття, з якими зіткнулися різні країни, а саме: зниження рівня безробіття; збільшення від незначного до помірного рівня; різке підвищення рівня; у крайній різке підвищення рівня безробіття (табл. 1). У цілому також спостерігалось чотири моделі зростання ВВП: уповільнене, але позитивне зростання ВВП; помірний шок; сильний шок; дуже сильний шок для ВВП.

Країни, позначені білим кольором у табл. 1, зазнали скорочення обсягів виробництва з помірним підвищенням рівня безробіття. Проте, як видно зі слабкої й сильно затемнених частин у таблиці, у цій закономірності спостерігалось безліч винятків. У низці країн зростання безробіття виявилось значно нижчим або значно вищим, ніж можна було очікувати у зв'язку з падінням обсягів виробництва.

Ці розбіжності, ймовірно, можна пояснити трьома основними причинами. По-перше, різні країни почали з різних стартових позицій, що визначило різний ступінь впливу кризи. До кризи країни значно відрізнялися одна від одної за станом внутрішніх фінансових систем. У тих країнах, банківські системи яких не інвестували коштів до нових довготривалих цінних паперів, кредитні потоки були збережені, що забезпечило подальше функціонування приватного сектора. По-друге, у країнах, які вступили в кризу із задовільним станом бюджету, існували умови для здійснення широкомасштабних заходів стимулювання й антициклічних заходів, а в інших країнах таких можливостей було менше. По-третє, у різних країнах інтенсивність зовнішнього впливу була різною, що означало або різке обмеження обсягів міжнародного кредитування, скорочення експорту, зменшення обсягів внутрішніх інвестицій, скорочення розмірів грошових переказів, або поєднання всіх цих факторів.

У країнах, що розвиваються, де спостерігається стрімке зростання чисельності населення працездатного віку, головним завданням є досягнення темпів зростання зайнятості, що створюють можливості для нових учасників ринку праці, безробітних

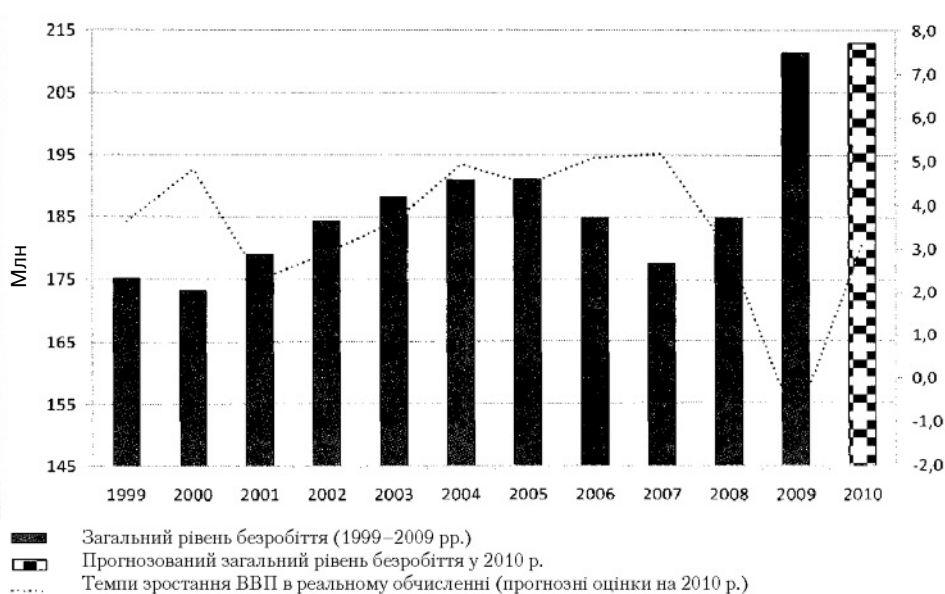

Рис. Глобальні тенденції розвитку безробіття та ВВП (1999–2010 рр.)*

Примітка: прогнози оцінки (2009 і 2010 рр.)

* Джерело: МБТ: *Global Employment Trends* (Женева, січень 2010 р.); МВФ: *Перспективи розвитку світової економіки* (Вашингтон, жовтень 2009 р.).

і переселенців із сільської місцевості до міста. Перехід від роботи з відносно низьким рівнем продуктивності до більш продуктивної та високооплачуваної роботи має величезне значення для скорочення масштабів бідності; однак, цілком ймовірно, даний процес уповільнився через економічний спад. Можливість значного збільшення чисельності працівників, що живуть за межею бідності, під впливом кризи ілюструється моделлю загального зниження рівня доходів зайнятих жінок і чоловіків, що живуть трохи вище межі бідності, що становить 1,25 дол. США на день. Якщо доходи цих працівників знизилися на 10% у 2008 р. й на 20% в 2009 р., то за межею

крайньої бідності виявилось 215 млн працюючих жінок і чоловіків. Менш різке зниження доходів працівників, що живуть трохи вище межі бідності (на 5% у 2008 р. й на 10% в 2009 р.), буде означати край скрутне становище приблизно для 110 млн осіб. Ці розрахунки свідчать про слабкість успіхів, досягнутих у справі скорочення масштабів бідності в умовах економічного спаду.

Через два роки після початку кризи почав спостерігатися процес відновлення, однак він відбувається різними темпами. У доповіді «Перспективи розвитку світової економіки»³, яку Міжнародний валютний фонд (МВФ) опублікував у квітні 2010 р., прог-

Таблиця 1

Вплив кризи на реальний ВВП (у %) і рівень безробіття (у %) у 84 країнах світу в 2009 р. *

	Зниження рівня безробіття	Підвищення рівня безробіття від незначного до помірного (0–1,5%)	Різне підвищення рівня безробіття (1,51–3,0%)	Украй різке підвищення рівня безробіття (повнад 3,0%)
Уповільнене, але позитивне зростання ВВП	Алжир, Індонезія, Казахстан, Марокко, Уругвай	Албанія, Аргентина, Австралія, Багатонаціональна держава Болівія, Китай, Домініканська Республіка, Еквадор, Єгипет, Ізраїль, Йорданія, Республіка Корея, Маврикій, Панама, Перу, Філіппіни, Польща, Саудівська Аравія, Шрі-Ланка, Таджикистан, Туніс, Узбекистан	Колумбія, В'єтнам	
Помірний шок для ВВП (від - 2,5 до 0%)	Кошишня Югославська Республіка, Македонія	Бразилія, Франція, Гондурас, Малайзія, Мальта, Нікарагуа, Норвегія, Сінгапур, Південна Африка, Швейцарія, Таїланд	Чилі, Коста-Ріка, Кіпр, Греція, Нова Зеландія	Сполучені Штати Америки
Сильний шок для ВВП (від -2,51 до -4,99%)		Австрія, Бельгія, Боснія й Герцеговина, Сальвадор, Нідерланди, Боліваріанська Республіка Венесуела	Канада, Чеська Республіка, Люксембург, Португалія, Сербія, Словаччина, Швеція, Туреччина, Об'єднане Королівство	Іспанія
Дуже сильний шок для ВВП (-5,0% і нижче)	Чорногорія	Вірменія, Болгарія, Хорватія, Німеччина, Італія, Японія, Мексика	Барбадос, Данія, Фінляндія, Угорщина, Молдова, Російська Федерація, Словенія	Естонія, Ісландія, Ірландія, Латвія, Литва, Румунія, Україна

* Джерело: МБТ, Департамент статистики, на основі бази даних Лаборста й даних МВФ і ДЭСВ ООН, 2010 р.

³Международный валютный фонд: Перспективы развития мировой экономики (Вашингтон, апрель 2010).

нозується зростання світової економіки на 4,2% протягом року. За цим загальним показником приховуються значні розбіжності між регіонами. Відновлення економіки розвинутих країн, які усе ще мають найбільшу вагу в глобальній економіці, прогнозується на рівні 2,3% і залишається нестійким; його головним двигуном є надзвичайні заходи підтримки у сфері економічної політики й установа чогового товарного циклу. Ринки кредитів залишаються звуженими, а безробіття може зберегтися на високому рівні протягом 2011 р., обмежуючи обсяг споживання в багатьох країнах. Як і раніше, викликає глибоке занепокоєння небезпека припинення стимулюючих заходів до того, як процес відновлення у сфері економіки й зайнятості набере обертів у приватному секторі. У низці країн упевненість ще більше підривається банківськими ризиками, пов'язаними з іпотечними кредитами, що не обслуговуються, і загрозою можливих дефолтів через державні борги.

Цього року темпи зростання в групі країн, що розвиваються, і країн з ринковою економікою, що формується, прогноуються на рівні 6,3%, тобто помітно вище, ніж у розвинених країнах; вони ще більше підкріплюються рішучими заходами стимулювання в більш великих країнах. Фінансові системи більшості країн, що розвиваються, також виявилися менш сприйнятливими до впливу кризи, ніж основні фінансові центри. Однак відзначаються значні розбіжності у перспективах розвитку різних країн.

У країнах, що розвиваються, і в країнах з ринком, що формується, зростання прогнозується в межах від 4 до 5,5%.

В середині 2010 р. в багатьох країнах відзначаються нечисленні ознаки відновлення економіки в інтересах багатьох працюючих жінок і чоловіків, а також життєздатних підприємств реальної економіки. Проте подальші перспективи незрозумілі. Високий рівень безробіття у поєднанні з іншими показниками пригніченого стану ринку праці може призвести до зниження споживання в секторі домашніх госпо-

дарств у багатьох країнах. Фінансові ринки залишаються ослабленими й залежать від підтримки з боку держави й центральних банків, про що свідчить серйозна заклопотаність стосовно державного боргу. Здатність низки країн, що розвиваються, і країн з ринком, що формується, до протидії, дає підстави для оптимізму; однак найважливіше глобальне питання полягає у тому, чи візьме на себе приватний сектор роль рушійної сили процесу відновлення економіки, споживання домашніх господарств і інвестицій у бізнес, прийнявши естафету з рук держави з її заходами стимулювання.

Криза підштовхнула країни до серйозного посилення координації своїх дій. У своїх рекомендаціях лідерам країн від 21 квітня 2010 р. міністри праці й зайнятості із країн Групи двадцяти підкреслили, що необхідно докладати додаткових зусиль, щоб надати процесу підйому економіки стабільного характеру і домогтися якнайшвидшого відновлення рівнів зайнятості. Вони заявили: «... Глобальний пакт про робочі місця й Програма гідної праці МОП є важливими ресурсами для наших урядів у той час, коли ми розробляємо подальші заходи для вирішення питань, пов'язаних із системами зайнятості й соціального захисту».

Антикризові заходи, які були вжиті для вирішення серйозних економічних проблем, що виникли після настання фінансової кризи у вересні 2008 р., багато в чому відповідали заходам, викладеним у Глобальному пакті про робочі місця, або опиралися на них. Вони допомогли обмежити зростання рівня безробіття, зберегти обсяги споживання й сукупний попит, а також захистити людей.

Головний висновок здійсненого МОП аналізу антикризових заходів полягає в тому, що рішучі антициклічні заходи політики пом'якшили наслідки економічного шоку на ринку праці, але не усунули їх. За оцінками МОП, рівень безробіття у світі міг би бути на третину вищим, якби на нього не вплинули стимулюючі заходи й автоматичні стабілізатори: в 2009 і 2010 рр. лише у країнах Групи двадцяти було

Таблиця 2

Вплив окремих заходів стимулювання бюджету й автоматичних стабілізаторів на рівні безробіття в країнах Групи двадцяти в 2010 р. за регіонами*

Регіони	Кількість збережених або створених робочих місць (тис.)			
	окремі бюджетні стимули	автоматичні стабілізатори	усього	зміни рівня безробіття (%)
Африка	323	11	334	2,38
Азія	7,921	1,260	9,181	0,62
Європа	1,910	1,710	3,620	1,71
Латиноська Америка	1,850	2,060	3,910	2,57
Північна Америка	2,680	1,060	3,740	2,26
Усього	14,684	6,101	20,785	1,03

* Джерело: МБТ: «Estimating the employment impact of the stimulus measures undertaken by the G20 countries for the crisis» (Женева, 2010 р.).

створено або збережено майже 21 млн робочих місць (табл. 2).

Масштаб і зміст цієї політики суттєво відрізняються від тих заходів, які приймалися в часи попередніх криз. Пакети стимулів у розмірі близько 1,7% обсягу світового ВВП не мають прецедентів у минулому. Здійснюючи антициклічну політику протягом нинішньої кризи, країни збільшили державні видатки й розширили соціальний захист, на відміну від їхнього скорочення, як це відбувалося під час азіатської кризи 1997 р.

Протидіючи глобальній економічній кризі, країни здійснювали різні заходи, які поєднували додаткові бюджетні асигнування й податкові пільги для підприємств і на придбання конкретних товарів. Важливу роль відігравали автоматичні стабілізаційні заходи, зокрема благодійні (безоплатні) соціальні виплати домашнім господарствам з низьким рівнем доходів і високим рівнем споживання. Виділялися й «зелені стимули», пов'язані з інвестиціями у виробництво електроенергії з низьким рівнем використання вуглеводних сполук і з підвищенням ефективності енерговикористання й витрати води.

У періоди економічного спаду державні асигнування на інфраструктуру стимулюють економічну активність і сприяють створенню робочих місць із малим ризиком витіснення приватних інвестицій. Інфраструктурні інвестиції в соціально значимих секторах (освіта, водопостачання й каналізація, низькозатратне житло) і в економічних секторах (автостради, порти, залізниця, водні магістралі й раціональне природокористування) закладають основу довгострокового розвитку, підвищують рівень продуктивності й відкривають перспективи зростання ВВП. Освоєння державних інвестицій відбувається швидше, а робочих місць створюється більше, якщо вони проводяться на децентралізованій основі за допомогою більш вузьких тендерів за участю малих підприємств і у рамках місцевої економіки.

Програми громадських робіт, націлені на громади і групи населення, що перебувають у пригніченому стані, доводять свою ефективність і соціально-економічну обґрунтованість, коли відсутні альтернативні можливості для сприяння зайнятості. Наприклад, національна система гарантій зайнятості для сільського населення в Індії, що забезпечує роботу одному з членів кожного незаможного домашнього господарства протягом 100 днів на рік, є найбільшою з подібних програм, тиражованих в інших країнах. Ці системи гарантій зайнятості — форма соціального захисту, що дає додатковий ефект завдяки поєднанню підтримки базових доходів і інвестицій в інфраструктуру.

Заходи в підтримку малих і середніх підприємств допомагали зберігати й створювати робочі місця. Більшість пакетів стимулів містила конкретні захо-

ди в інтересах МСП, такі як доступ до фінансування, податкові пільги, стимулювання зайнятості, підтримка підприємництва й розширення ринкових можливостей. До ефективних заходів відносяться: зміцнення кредитних гарантій, прискорене погашення кредитів, овердрафти й прискорені розрахунки за рахунками. У деяких країнах розширили коло податкових відрахувань — від податків на соціальне страхування до податків на приріст капіталу й додану вартість. У 2009 р. істотно підвищилася доступність кредитів для МСП у країнах з ринком, що формується, таких як Бразилія й Китай, у той час як у розвинених країнах усе ще спостерігаються ознаки обмежень стосовно нормальних потоків кредитування. Важливу роль зіграли антикризові заходи, вжиті в конкретних галузях.

Скорочення тривалості робочого часу в поєднанні з виплатами частини допомоги з безробіття й розвитком професійних навичок довели свою ефективність як засоби запобігання відкритому безробіттю. У розвинутих країнах і в країнах з ринковою економікою, що формується, широко укладалися угоди між працівниками й адміністрацією підприємств або представниками національних систем з метою коригування тривалості робочого часу. Ці програми не лише стримували зростання безробіття, а й дозволяли підприємствам утримувати кваліфікованих працівників і надавати їм можливість скористатися майбутнім відновленням економіки.

Забезпечення базового соціального захисту для працівників і членів їхніх родин, коли вони втрачають роботу або опиняються перед загрозою бідності, — першочергове завдання у випадку різкого економічного спаду. Після того, як вибухнула нинішня криза, у багатьох країнах Групи двадцяти було підвищено допомогу по безробіттю, розширено сферу охоплення систем медичного страхування, збільшено розміри пенсій по старості й допомоги на дітей. Були вжиті й інші заходи в інтересах домашніх господарств із низьким рівнем доходів.

В Індії в систему охорони здоров'я були включені домашні господарства з низьким рівнем доходів. У низці країн, включаючи Бразилію, Францію, Індію та Російську Федерацію, був підвищений розмір базових пенсій і розширене охоплення системи пенсійного забезпечення. У грудні 2009 р. масштабна реформа розгорнулася в Китаї. Вона була спрямована на розширення сфери охоплення системи виплат базових пенсій на 700 млн сільських жителів. Сімейні допомоги стали тимчасово виплачуватися у Німеччині й на постійній основі в Аргентині. Бразилія, Мексика й Туреччина також розширили програми виплат грошових допомог домашнім господарствам з низьким рівнем доходів.

Допомоги з безробіття мають яскраво виражений антициклічний ефект — вони підтримують рівень

споживання, коли доходи населення падають, і не дають людям опинитися в стані бідності. Дослідження з питань стабілізуючого впливу соціального захисту, зокрема страхування на випадок втрати роботи, підтверджують її ефективність як засобу збереження доходів і підтримки попиту.

У багатьох країнах як антикризові заходи були закріплені партнерські відносини служби з працевлаштування Державної служби зайнятості (ДСЗ) з приватними агентствами зайнятості. Особлива увага приділялася заходам, спрямованим на розвиток професійних навичок, надання допомоги в пошуках роботи й консультування. Щоб заповнити різке скорочення кількості таких робочих місць, багато країн розширили короткострокові програми для безробітних, такі як короткострокові курси професійно-технічної підготовки, загальноосвітні та інші навчальні програми, інформаційні семінари, програми з обміну досвідом і програми практичної підготовки. Для прийому осіб, що шукають роботу, кількість яких різко збільшилася, були розширені штати служб зайнятості.

Період економічного спаду широко використовувався як можливість для підвищення рівня кваліфікації й підготовки до майбутнього відновлення економіки й на наступний період. Скорочення тривалості робочого часу часто супроводжується інвестиціями в розвиток професійних навичок, і це показує, як сполучення різних напрямів політики може підсилити їхній загальний ефект. Такі програми часто погоджуються на рівні підприємства або галузі, сприяючи виявленню потреб приватного сектора.

Високий рівень безробіття й песимістичні прогнози відносно відновлення економіки розвинених країн можуть обмежувати можливості підвищення реальної заробітної плати. В цих умовах важливо захищати ступені споживання низькооплачуваних працівників. Допомоги з місця роботи виплачуються як додаток до основної заробітної плати, головним чином, у країнах з більш високими доходами, у той час як підтримка купівельної спроможності низькооплачуваних працівників або обмеження її зниження мають більше значення з погляду недопущення розширення масштабів бідності й поглиблення рецесії.

Тимчасові субсидії за наймом є найбільш ефективними, коли до них удаються в періоди поживлення економіки та коли вони націлені на розширення можливостей у сфері працевлаштування безробітних та відносно малокваліфікованих робітників. У поєднанні із професійно-технічною підготовкою й орієнтацією ці субсидії, як правило, дозволяють підвищувати шанси представників незахищених груп на одержання роботи в довгостроковій перспективі. Стимулюючі виплати зазвичай бувають вищими на початковому етапі відновлення економіки, після чого вони скорочуються.

Країни, що швидко переборюють кризу, демонструють важливість комплексних підходів до формування й проведення політики. Це ще раз підкреслює те, що вже заявлено в Декларації 2008 р.: чотири основних принципи Програми гідної праці нерозривно пов'язані між собою, взаємозалежні й взаємодоповнюють одна одну. Так, в Австралії вплив економічного спаду на виробництво й ринок праці було нівельовано завдяки великому пакету стимулюючих заходів (які склали понад 5% обсягу ВВП в 2008–2010 рр.), який складається із грошових безповоротних виплат домашнім господарствам з низьким рівнем доходів у поєднанні з великими інфраструктурними проектами й сприятливою грошово-кредитною політикою. У Бразилії внутрішній попит підтримувався шляхом розширення системи соціального захисту, значного підвищення мінімальної заробітної плати, введення податкових пільг на автомобілі та споживчі товари тривалого користування, в основному, місцевого виробництва і розширення кредитування за допомогою державних банків розвитку. Республіка Корея виділила понад 6% обсягу ВВП на проведення заходів економічного стимулювання, які включали скорочення податків для підприємств, інфраструктурні інвестиції, підвищення ефективності енергокористування, надання підтримки малим підприємствам і проведення заходів на ринку праці (включаючи розширення виплат допомоги по безробіттю, дотування заробітної плати й розвиток професійних навичок). У всіх цих випадках особливо ефективними виявилися цілеспрямовані заходи, адресовані конкретним групам населення, економічним секторам та установам.

Рух на шляху стійкого економічного зростання й розвитку потребує значно повнішого злиття наявних бюджетних і кредитно-грошових інструментів макроекономічної політики із заходами політики у сфері зайнятості й соціальної політики. Щоб забезпечити відновлення економіки й прискорити скорочення масштабів бідності, необхідно не тільки підвищити темпи економічного зростання й розвитку, а й закріпити їх зміст з погляду зайнятості. Необхідно розвивати процес зближення різних напрямів політики для того, щоб підвищення рівня продуктивності призвело до збалансованого зростання заробітної плати й споживання з одного боку, і до заощаджень та інвестицій — з іншого. Найважливішим елементом є обґрунтоване, з погляду бюджету, розширення сфери охоплення соціального захисту. Це також призведе до заміни стратегій зростання, заснованих на запозиченнях, стратегіями зростання, заснованими на доходах. Крім того, необхідно зміцнювати міжнародне співробітництво й координацію як основу потужного, збалансованого, а тому й стійкого зростання й розвитку.